

УДК 94 (477) «1920/1939»

ДЕРЖАВНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ СКРИПНИКА у 1920-ті рр.**Віктор Доценко**

Університет Державної фіскальної служби України
Україна, 08201, Київська область, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31
E-mail: dozenkov@ukr.net

У долі цієї яскравої та суперечливої людини тісно поєдналися два поняття: трагізм особи і трагізм епохи. Він належав тому бурхливому часові, який увібрив у себе героїзм і драматизм доби революційного перевороту і творення нового суспільства, велич злетів і ганьбу падіння, тріумф перемог і гіркоту поразок. Відданість інтересам більшовицької партії (як він їх розумів) упродовж свого 35-річного членства у ній позначена складними та болісними пошуками найефективніших шляхів розв'язання цілого комплексу соціально-економічних, політичних і культурних проблем, характеризує життя М. Скрипника. Його світогляд і воля формувалися в умовах безкомпромісної боротьби. Але, на жаль, він не зрозумів зумовленого революційними подіями прагнення українського народу до національного самовизначення. Й у протиставленні двох сторін, залишившись вірним своїм переконанням, обстоював інтереси партії більшовиків. Будучи вірним лєнінцем, М. Скрипник за своє життя встиг проявити себе й українським радянським державником, ідеологом українізації 1920-х рр.

Суперечливість історичної постаті М. Скрипника була предметом досліджень як українських, так і закордонних дослідників. Однак його державницька діяльність залишилась малодослідженою. Тому метою даної наукової розвідки є аналіз державницької діяльності націонал-більшовика М. Скрипника, його участь у процесах українізації 1920-х рр.

За дорученням В. Леніна восени 1917 р. М. Скрипник виїжджає з Петрограда до України. З грудня 1917 р. М. Скрипник працює наркомом праці та промисловості України. 17-19 березня 1918 р. у Катеринославі на Другому Всеукраїнському з'їзді Рад Україна формально визнається незалежною від Росії республікою. Відбувається реорганізація уряду. До його складу для видимості введено більше українців. Головою уряду став М. Скрипник. Однак уряд під натиском німецьких військ опинився у Таганрозі, де на Таганрозькій нараді 19-20 квітня 1918 р. за пропозицією М. Скрипника фактично було засновано КП(б)У [1].

На нараді розглядалось питання стосовно перспектив пролетарської революції в Україні. Після палких дискусій на голосування було запропоновано два проекти резолюції. Перший, авторства Є. Квірінга: «Створити автономну партію зі своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але який підлягає загальному Центральному Комітету і з'їздам Російської комуністичної партії». Другий – автор М. Скрипник: «Створити самостійну комуністичну партію, яка має свій центральний комітет і свої партійні з'їзди та зв'язана із Російською комуністичною партією через міжнародну комісію (III Інтернаціонал)». Поіменне голосування показало: за пропозицію М. Скрипника висловилося 35, а проти – 21, утримався – 1 [2, с. 172]. Після голосування М. Скрипник запропонував назву партії – Комуністична партія (більшовиків) України. Нова партійна структура мала отримати статус незалежної партії, підпорядкованої РКП(б) тільки через Третій Інтернаціонал. Таким чином, він підтримав лінію РКП(б), метою якої було не лише встановлення монополії у сфері політики, а й обмеження простору для вияву будь-яких національних тенденцій.

На початку 1920-х рр. М. Скрипник зробив швидку кар'єру одного із керівників тогочасної радянської України. Будучи нещадним чекістом, Скрипник тривалий час працював у системі карально-репресивних органів радянської України. Виходячи з партійного централізму, на початку 1920-х рр. М. Скрипник активно підтримував партійний курс на ліквідацію у КП(б)У фракцій боротьбистів та укапістів. 24 грудня 1924 р. Декретом Виконавчого комітету Комінтерну Українська комуністична партія мала саморозпуститися. Рішення ліквідувати УКП підтримав і М. Скрипник. У своїх публікаціях він наводив приклади помилкових політичних позицій УКП. Зокрема, він засудив їхні виступи на захист федеративного союзу радянських республік; вимоги, щоб КП(б)У була членом Комінтерну; погляд на СРСР лише як на частину майбутньої інтернаціональної федерації радянських республік і переконання,

що колоніальне становище України досі остаточно не подолане. М. Скрипник закидав групі брак «пролетарської солідарності» та «постійне протиставлення національної та світової пролетарської революції» [7, с. 31].

У січні 1919 р. М. Скрипник – нарком Держконтролю України, у квітні 1920-го – нарком РСІ. Активний учасник громадянської війни, начальник особливого відділу Південно-Західного фронту. У липні 1921 р. – нарком внутрішніх справ УСРР, у 1922-1927 рр. – нарком юстиції та генеральний прокурор УСРР. З 1927 по 1933 р. М. Скрипник – нарком освіти УСРР. Призначення Скрипника на місце О. Шумського було здійснене за ініціативою Л. Кагановича. Скрипник у деяких відношеннях відповідав зразкам міцного керівника та рішучого виконавця, якими керувалась сталінська адміністрація. Старший від своїх колег за віком, невеликого зросту, сухорлявий, лисуватий, з непричесаною борідкою, Скрипник був дратівливим, нестриманим і гострим у спілкуванні, здатним і на запальні «розноси» підлеглим, і на опір начальникам. Людина вкрай самостійна, він і еволюцію до комунізму в юності пройшов власним шляхом [3, с. 574].

Він із великою вмільстю та відданістю керував справами української культури й освіти, домагаючись, щоб в усіх державних інституціях, які йому підпорядковувались, використовувалась у діловодстві та спілкуванні винятково українська мова. Крім того, майже всі російські газети та журнали в Україні, у тому числі навіть офіційне видання партії «Летопись революции», почали виходити українською мовою [4, с. 192].

М. Скрипник виступав за створення україномовного міста, яке б читало україномовні газети і журнали. За його ініціативою у 1928-1930 рр. у всіх промислових центрах України мали виходити україномовні газети та журнали. На XI з'їзді КП(б)У у червні 1930 р. Станіслав Косіор звітував про масове переведення українською мовою газет у Кривому Розі, Зінов'євську, Кременчуці, Одесі та Харкові. До кінця 1930 року тільки у Сталіно виходила щоденна російськомовна газета, однак і тут комсомольський часопис перевели українською мовою [9, с. 148].

Таких же показників було досягнуто й у книгодрукуванні та журнальній періодиці. До 1930 р. частка україномовних журналів сягнула 84,7% і постанова ЦК, датована січнем 1930 р., закликала до поступової українізації навіть науково-технічних часописів [9, с. 149].

Енергійний і діяльний, він за короткий час

домігся значних успіхів в українізації системи освіти. У 1929 р. понад 80% загальноосвітніх шкіл і 30% вищих навчальних закладів республіки стали україномовними, а 97% українських дітей вчилися рідною мовою [5, с. 225]. На думку Тері Мартина, підхід М. Скрипника дозволив перевести на українську мову навчання більшість дітей, які здобували початкову та середню освіту. Наприклад, у Дніпропетровську тільки 69% дітей російської національності навчалися у російськомовних школах. На російськомовному Донбасі у російськомовній школі навчалися 74,8% дітей російської національності і 62,7% тих, чиєю рідною мовою була російська [9, с. 148].

28 лютого 1927 р. Політбюро затвердило Скрипника головою комісії РНК у справі правопису, 5 травня на його пропозицію прийнято рішення запросити до комісії вчених з української еміграції та західних земель. 25 травня 1927 р. відкрилася конференція за участі 75 філологів, на якій обговорювались питання прийняття нового українського правопису, розробленого державною комісією. Відхиливши пропозицію деяких учених запровадити латинський алфавіт, Скрипник запропонував передавати на письмі звуки дз, дж через нові літери SIZ. 3 червня 1927 р. Політбюро схвалило лінію Скрипника, але не підтримало літер SIZ.

1 червня кандидат ЦК КП(б)У А. Річицький виступив у «Пролетарській правді» проти реформи правопису (стаття «Політичні висновки з правописного реформаторства», але Політбюро засудило публікацію статті Річинського. Нарком освіти затвердив проект нового правопису 4 вересня 1928 р. і діяв він до 1933 року [3, с. 580]. Отже, знамениті «лямпа» і «кляса» – не вигадки Скрипника, а результат роботи, проведеної під контролем ЦК партії, особисто Кагановича та Косіора.

Не забував М. Скрипник і про культурні потреби українців, які проживали в інших республіках Радянського Союзу. До речі, ще у 1923 р. він стурбовано заявив на партійному з'їзді, що на 7 млн. українського населення поза Україною припадає лише 820 шкіл першого ступеня, 46 другого ступеня і два технікуми. Як нарком освіти, М. Скрипник подбав про те, щоб найбільш заселені українцями регіони були забезпечені освітніми закладами, українською літературою та періодичною пресою.

М. Скрипник був одним із тих небагатьох державних діячів, які намагалися зберегти хоча б основні риси української державності, чинили опір денаціоналізації культури та мисте-

цтва, а також формуванню в Україні тоталітарного сталінського режиму. Він належав до групи поміркованих прихильників українізації. Група, яку крім М. Скрипника, представляли В. Чубар, Г. Петровський і В. Затонський послідовно просувала українізацію, але часто дорікаючи українським «націоналістам» із групи О. Шумського та М. Хвильового, за їх максималістські позиції зі швидкої дерусифікації пролетаріату та повної і швидкої українізації усіх сфер життя республіки. Крім того, Скрипник різко негативно ставився до націонал-демократичної інтелігенції, лідером якої був С. Єфремов та демократів групи Вернадського-Василенка. На думку М. Поповича, М. Скрипнику припадала до душі лінія Грушевського. Щоправда, з приходом Скрипника до Наркомосу ставлення до Грушевського різко змінилось, і ні про які виняткові фінансові та кадрові умови вже мови бути не могло. Але Грушевський звертався до Скрипника з приводу можливих репресій проти Єфремова, і Скрипник нібито підтримував думку про недоцільність репресій у розмові з головою ОДПУ Менжинським [3, с. 581].

Не виключено, що керівник українізації М. Скрипник хотів у непевній і напруженій ситуації «перелому» проштовхнути деякі рішення, що посилювали самостійність українських комуністичних урядових органів. Характерний епізод зі статтею М.С. Волобуєва. Стаття економіста Волобуєва, з 1927 року – заступника голови Головополітосвіти, під назвою «До проблеми української економіки» була опублікована у журналі «Більшовик України» № 2 і № 3 за 1928 рік. У статті йшлося про Україну у системі всесвітнього СРСР, про економічну цілісність українського народногосподарського комплексу та порушення цієї цілісності політикою Держплану, про необхідність зміни порядку керування промисловістю у напрямі децентралізації. Стаття супроводжувалась приміткою редакції: «у дискусійному порядку». Негайно проти статті виступив Річицький, пізніше – і сам Скрипник. «Як же нам ставитись до волобуєвщини? – писав Скрипник і відповідав: – А так, як поставились до шумськізму, до хвильовизму. Вони ведуть до фашизму... Виникає питання: з якої речі ми – я, член Політбюро ЦК КП(б)У, т. Річицький, кандидат ЦК КП(б)У, вся редакція «Більшовика України» – взяли і вмістили у нашому теоретичному органі статтю Волобуєва, тим давши зброю нашим ворогам і передовим зрадникам з КПЗУ? З якого побиту? Виявляючи хибні погляди ми озброюємо нашу партію» [6, с. 171-172]. На-

вряд чи рішення про публікацію статті, прийняте за згодою Скрипника, була провокацією, можна припустити, що це було обережне випробування і що Скрипник дав «задній хід», коли зорієнтувався, чим загрожує підтримка ідей Волобуєва. Характерно для тих часів, що із статтею проти «волобуєвщини» виступив незабаром сам Волобуєв.

Однак позиція Скрипника не дала бажаних результатів. Національна політика КП(б)У ставала все більше неспроможною: не можливо було задовольнити апетити Кремля та розквітлий український рух [7, с. 168-169].

Здавалося, внаслідок українізації, яка охопила культуру, освіту і соціально-економічну сферу, відбудеться синтез націоналізму та комунізму у рамках держави, що служитиме інтересам українців. Однак гострі внутрішні конфлікти та суперечності, викликані примусовою колективізацією, вкрай ускладнили становище. Керівники КП(б)У В. Чубар, Г. Петровський і М. Скрипник апелювали до московського партійного керівництва, сподіваючись, що центр зменшить плани хлібозаготівель для України, сповільнить темпи колективізації та взагалі визнає своєрідність економіки України. Їхні апеляції базувались на широкому документальному матеріалі, який наочно показував, до чого призвела в Україні колективізація та хлібозаготівлі. Цей матеріал був використаний також на III Всеукраїнській конференції КП(б)У, яка відбулася у Харкові 6-9 липня 1932 р. Представниками ЦК партії на конференції були В. Молотов і Л. Каганович. М. Скрипник, В. Косіор та інші українські керівники виступили проти темпів колективізації та хлібозаготівель здійснюваних в Україні. М. Скрипник доводив, що в українського селянина вже і так забрано, що темпи колективізації нереальні, а плани хлібозаготівель зависок. Але переконати представників Москви не вдалося. В. Молотов у своїй промові поклав усю вину за провал у сільському господарстві на керівників КП(б)У і підкреслив, що план хлібозаготівель на 1932 р. мусить бути виконаний у тих розмірах, які встановило центральне компартійне керівництво [4, с. 198].

Постанови ЦК ВКП(б) «Про хід хлібозаготівель в Україні» від 14 грудня 1932 р. і 24 серпня 1933 р. замість серйозного аналізу причин зриву наміченого плану викривали «ворогів народу» та «буржуазно-націоналістичні елементи». М. Скрипника, звинуваченого у поступках націоналізмові, 28 лютого 1933 р. було звільнено з посади наркома освіти та призначено головою Держ-

плану та заступником голови Раднаркому УСРР.

Новий нарком освіти В. Затонський і його перший заступник А. Хвиля повели нещадну боротьбу з «націоналістичними тенденціями серед працівників системи народної освіти». Це по суті, означало кінець українізації: незабаром по містах України почали переводити на російську мову викладання українські школи або відкривати у них російські класи.

Кампанія цькування М. Скрипника не припинялася. Журнал «Більшовик України» звинувачував його у «перекрученнях лєнінізму», а також у тому, що він у своїх працях «лє воду на млин українських націоналістів, на млин місцевих націонал-ухильників». Почалися арешти галичан із найближчого оточення Скрипника. Стало зрозуміло, що жертвою має стати Скрипник. Після листопадового пленуму ЦК 1933 р. розпочалися репресії направлені проти активних «українізаторів». А. Хвиля звинуватив Скрипника у буржуазному, пропольському розвитку української мови. Таким чином, на Скрипника було покладено відповідальність за всю політику українізації.

А. Хвиля у виступах з питань мовознавства у республіканській пресі називав «шкідництвом» діяльність попередніх працівників народної освіти України. Звучали прямі погрози на адресу М. Скрипника і на червневому (1933) пленумі ЦК КП(б)У з уст його другого секретаря П. Постишева, якого підтримали М. Попов, В. Затонський і К. Сухомлин. Від нього вимагали дедалі нових покаянь щодо його політичної сліпоти. П. Постишев змушував Скрипника покаятися у тому, що він підбирав і призначав на відповідальні посади «шкідницькі елементи».

М. Скрипник визнав, що його помилки переросли у «примиренство до націоналістичних ухилів і націоналізм», але і цього виявилось замало. Його заяви обговорювалися на чотирьох засіданнях політбюро ЦК КП(б)У (17, 26 червня, 5 і 7 липня 1933 р.) і щоразу відкидалися як незадовільні. На останньому засі-

данні (7 липня 1933 р.) було зроблено висновок, що «документ не відповідає вимогам ЦК й ігнорує низку даних т. Скрипнику вказівок». Політбюро вивело його зі свого складу. М. Скрипник залишив зал засідання, пішов до свого кабінету і покінчив життя самогубством. Всеволод Голубничий слушно зазначив, що зі смертю М. Скрипника «скінчилась ціла течія національного українського більшовизму, що щиро вірила у лєнінізм, в інтернаціоналізм, у рівність усіх націй, в ідеальний Союз РСР. Цю течію залізною п'ятою розчавив могутній російський бюрократичний шовінізм, що саме наступав по всьому фронту в Україні в особі Павла Постишева» [8, с. 70].

Отже, на долю М. Скрипника випала робота з будівництва нової політичної системи держави «диктатури пролетаріату», робота з «українізації», за умов, коли вона дедалі більше втрачала свою попередню соціально-політичну спрямованість і перетворювалась на прикриття тоталітарного перевороту, поза будь-яким сумнівом М. Скрипник щиро боровся за українізацію, але розумів він її як комуністичну національну політику.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Степанко С. З історії українізації. М. Скрипник. Гра у незалежність... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://firka.if.ua/?action=blogs&id=436>
2. Кафарський В. Національний комунізм та його вплив на політичну організацію суспільства // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 172.
3. Попович М.В. Нарис історії культури України / М.В. Попович. – К.: «АртЕк», 1998.
4. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – К.: Либідь, 1993.
5. Історія України в особах: ХІХ-ХХ ст. / І. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. Абліцов, О. Божко та ін. – К.: Україна, 1995.
6. Шаповал Ю.І. Людина і система. Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні / Юрій Шаповал. – К.: Генеза, 1994.
7. Шкандрій М. Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років / М. Шкандрій / Пер. з англ. М. Климчика. – К.: Ніка-Центр, 2006.
8. Голуб В. (Голубничий) Конспективний нарис історії КП(б)У / В. Голуб. – Мюнхен, 1957.
9. Тері М. Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939 роки) / Мартин Тері. – К.: Критика, 2013.

Доценко Віктор *Державницька діяльність Миколи Скрипника у 1920-ті рр.*

У статті аналізується державницька та культурно-освітня діяльність українського націонал-більшовика Миколи Скрипника. Відстежується його участь у діяльності українських більшовицьких урядів, визначається його причетність до створення КП(б)У. Окремі сюжети статті присвячені діяльності політика на посаді Народного комісара освіти у 1927-1933 рр.

Ключові слова: націонал-більшовик, Микола Скрипник, українізація, КП(б)У

Доценко Віктор *Государственная деятельность Николая Скрипника в 1920-е годы*

В статье анализируется государственная и культурно-просветительская деятельность украинского национал-большевика Николая Скрипника. Отслеживается его участие в деятельности украинского большевистского правительства, отмечается его участие в создании КП(б)У. Отдельные сюжеты статьи посвящены деятельности политика на посту Народного комиссара образования в 1927-1933 гг.

Ключевые слова: национал-большевик, Николай Скрипник, украинизация, КП(б)У

Dotsenko Viktor *The statehood activity of Mykola Skrypnyk in the 1920-ies*

The article analyses the statehood, cultural and educational activity of Ukrainian national Bolshevik Mykola Skrypnyk. He is described as a participant of Ukrainian Bolshevik government activities and a person connected with the creation of the CP(b)U. Separate parts of the article are devoted to his contribution as a People's Commissar for Education in 1927-1933.

The fate of this vibrant and dubious person closely combines two concepts: individual tragedy and the tragedy of the era. He belonged to that rapid time that absorbed the heroism and drama of the revolution and the creation of a new society, the greatness of ups and the shame of downs, triumph of victories and bitterness of defeats. Devotion to the interests of Bolshevik party (as he understood them) marked by difficult and painful search of the most effective ways to solve a complex social and economic, political and cultural issues during his 35-year membership in it, fully characterizes the life of M. Skrypnyk.

His outlook and willpower were formed in terms of uncompromising struggle. But unfortunately, he did not understand the aspiration of the Ukrainian people to national self-determination caused by revolution. And in the battle of two opposing sides he remained faithful to his beliefs supporting the interests of Bolshevik party. Being a faithful Leninist, Skrypnyk proved himself to be a Ukrainian Soviet statesman as well as an ideologist of Ukrainization in 1920.

M. Skrypnyk had also to work on building a new political system of the state of «dictatorship of the proletariat» and the work on «Ukrainization» in circumstances when it was increasingly losing its previous social and political direction and was turning into a cover of a totalitarian coup. Beyond any doubt M. Skrypnyk sincerely fought for Ukrainization, but understood it as communist national policy.

Keywords: *National Bolshevik, Mykola Skrypnyk, Ukrainization, CP(b)U*

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 13.10.2016 р.